

تأثیرات دین بر عقلانیت

(با نگاهی انتقادی به رویکرد تفکیک)

www.ketab.ir

مهدی قاسمی فیروزآبادی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

۱۴۰۱

www.ketab.ir

سرشناسه	:	قاسمی فیروزآبادی، مهدی، ۱۳۶۰-
عنوان و نام پدیدآور	:	تأثیرات دین بر عقلانیت (با نگاهی انتقادی به رویکرد تفکیک) / مهدی قاسمی فیروزآبادی.
مشخصات نشر	:	قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری	:	۳۳۰ص:؛ ۵/۲۱×۵/۱۴ س.م.
شابک	:	978-600-444-364-7
وضعیت فهرست‌نویسی	:	فیا.
یادداشت	:	کتابنامه:ص[۲۸۷]-۳۲۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت	:	نمایه.
موضوع	:	عقل و ایمان.
		Faith and reason
		عقل‌گرایی.
		Rationalism
		عقل‌گرایی - فلسفه.
		Rationalism -- Philosophy
		فلسفه و دین.
		Philosophy and religion
شناسه افزوده	:	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
رده‌بندی کنگره	:	BT۵۰
رده‌بندی دیویی	:	۲۱۰
شماره کتاب‌شناسی ملی	:	۸۶۹۱۳۱

۱۶۱۸

شمارهٔ ردیف

فلسفه - ۲۶۴

شمارهٔ موضوعی

۱۴۰۱-۳۰

تأثیرات دین بر عقلانیت (با نگاهی انتقادی به رویکرد تفکیک)

تألیف: مهدی قاسمی فیروزآبادی

ناشر: انتشارات مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی

چاپ: زمزم

نوبت و تاریخ چاپ: اول، بهار ۱۴۰۱

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۱۱۱۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶

● شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منبری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

● تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۳۶۴-۷

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

۱۵..... مقدمهٔ معاونت پژوهش

۱۸..... مقدمه

فصل اول: مفهوم‌شناسی

۲۶..... دین

۲۶..... دین در لغت

۲۶..... دین در اصطلاح

۲۷..... آموزه‌های دینی

۲۸..... عقل

۲۸..... عقل در لغت

۲۹..... عقل در اصطلاح

۳۳..... عقل در اصطلاح مدرسهٔ معارفی خراسان و رویکرد تفکیک

۳۴..... مفاهیم مرتبط با مفهوم عقل

۳۴..... نَهی

۳۴..... قلب

۳۵..... کِبّ

۳۶..... علم، تعلیم و تعلم

۳۷..... تدبیر و تدبیر

۴۱	بصیرت و بصر
۴۱	حکمت
۴۲	برهان و بینة
۴۳	تعقل
۴۴	معقولات
۴۴	رویکرد تفکیک
۴۶	تأثیر

فصل دوم: تعالیم عقل‌شناسانه دین

۴۸	مقدمه
۴۹	۱. نوع خلقت و ماهیت عقل و اجزای آن
۵۲	۱-۱. بررسی و نقد رویکرد تفکیک
۵۵	۲. محل و مسکن عقل
۵۶	۲-۱. بررسی و نقد رویکرد تفکیک در مسئله اتحاد یا تغایر عقل با نفس و روح انسان
۶۰	۳. اقسام عقل
۶۱	۳-۱. عقل منبعی و عقل استنباطی یا ابزاری
۶۱	۳-۱-۱. بررسی و نقد دیدگاه‌های مخالف در مسئله
۶۳	۳-۲. عقل نظری و عقل عملی
۶۸	۳-۲-۱. مراتب عقل نظری و عقل عملی
۶۹	۳-۲-۲. بررسی و نقد رویکرد تفکیک در مسئله
۷۲	۳-۳. عقل معاد و عقل معاش
۷۳	۳-۴. عقل طبع یا فطری و عقل تجربه یا اکتسابی
۷۳	۳-۵. عقل تجربی، عقل ریاضی، عقل منطقی، عقل فلسفی، عقل اخلاقی، عقل حقوقی و
۷۴	

- ۳-۶. عقل عام و عقل خاص ۷۵
- ۳-۷. عقل سطوحی و عقل دفائی ۷۵
۴. توانمندی‌ها و ناتوانی‌های عقل ۷۶
- ۴-۱. توانمندی‌های عقل ۷۷
- ۴-۱-۱. توانمندی‌های ادراکی عقل بشر ۷۷
- الف) تأکید دین بر قدرت و اعتبار درک و اثبات عقلی حقایق (نقش منبعی عقل) ۷۷
- ب) تأکید دین بر لزوم تعقل در متون وحیانی (نقش استنباطی عقل یا نقش رویکرد تفکیک در مسئله ۷۹
- عقل در فهم دین) ۸۰
- بررسی و نقد رویکرد تفکیک در مسئله ۸۱
- ۴-۱-۲. توانمندی تحریکی و نظری عقل بشر ۸۳
- الف) نقش عقل در عمل جوانحی (ایمان) نسبت به دین ۸۳
- ب) نقش عقل در عمل جوارحی نسبت به دین ۸۵
- ج) نقش عقل در رفع موانع دین‌داری ۹۱
- ۴-۲. ناتوانی‌ها و محدودیت‌های عقل بشر ۹۲
- ۴-۲-۱. محدودیت عقل در مرحله واگذاری و اعطا ۹۲
- ۴-۲-۲. محدودیت عقل در ادراک ۹۳
- الف) محدودیت ادراکی جبران‌ناپذیر ۹۳
- ب) محدودیت ادراکی جبران‌پذیر ۹۸
- اول. محدودیت در شناخت مصادیق ربوبیت تشریحی پروردگار ... ۱۰۳
- دوم. محدودیت در شناخت کامل مسیر و مقصد زندگی، مصالح و مفاسد، محاسن و قبایح ۱۰۴
۵. آفات و کاهنده‌های عقل ۱۰۵

- ۱۰۶..... ۵-۱. آفات و کاهنده‌های معنوی
- ۱۰۹..... ۵-۲. آفات و کاهنده‌های مادی
- ۱۱۰..... ۶. افزایشده‌های عقل
- ۱۱۰..... ۶-۱. افزایشده‌های معنوی
- ۱۱۱..... ۶-۱-۱. تعقل و تفکر
- ۱۱۲..... ۶-۱-۲. تعلم
- ۱۱۳..... ۶-۱-۳. تجربه‌اندوزی
- ۱۱۶..... ۶-۲. افزایشده‌های مادی
- ۱۱۷..... جمع‌بندی فصل

فصل سوم: تأثیرات دین بر تعقل

- ۱۲۰..... مقدمه
- ۱۲۱..... ۱. ترویج تعقل از جانب دین
- ۱۲۱..... ۱-۱. تشویق دین به استفاده از عقل
- ۱۲۳..... ۱-۲. به‌کار گرفتن قوه تعقل بشر از جانب دین
- ۱۲۳..... ۱-۲-۱. نفی فروض نادرست در مسئله
- ۱۲۵..... ۱-۲-۲. مقایسه ناهمگون‌ها
- ۱۲۵..... ۱-۲-۳. استفاده از تمثیل و تشبیه
- ۱۲۶..... ۱-۲-۴. استفاده از روش طرح سؤال و جواب
- ۱۲۸..... ۱-۳. مذمت و توبیخ ترک تعقل از جانب دین
- ۱۲۹..... ۲. تعیین و ترسیم فرایند تعقل، در قرآن و روایات
- ۱۲۹..... ۲-۱. رویکرد تکوینی و اصیل حاکم بر کارکردهای عقل
- ۱۳۱..... ۲-۲. کارکردهای ذاتی و تکوینی عقل
- ۱۳۱..... ۲-۲-۱. تحلیل و تعریف
- ۱۳۲..... اقتضانات رویکرد واقع‌گرایی در کارکرد تحلیل و تعریف

۱۳۲.....	۲-۲-۲. مفهوم سازی
۱۳۳.....	اقتضانات رویکرد واقع گرایی در کارکرد عقلی مفهوم سازی
۱۳۴.....	۲-۲-۳. قضیه سازی یا گزاره پردازی
۱۳۹.....	اقتضانات رویکرد واقع گرایی در کارکرد عقلی قضیه سازی
۱۳۹.....	۲-۲-۴. استدلال
۱۴۳.....	اقتضانات رویکرد واقع گرایی در کارکرد عقلی استدلال
۱۴۴.....	۲-۳. اشتراک دین و عقل در کارکردها
۱۴۵.....	۲-۴. اشتراک دین و عقل در رویکرد بنیادین واقع گرایی
۱۴۶.....	۲-۴-۱. پذیرش اصل واقعیت
۱۴۷.....	۲-۴-۲. پذیرش ثابت بودن و نسبی نبودن واقعیت وجودی و ارزش های اخلاقی و احکام رفتاری
۱۴۹.....	۲-۴-۳. پذیرش امکان شناخت عقلی قلمرو گسترده ای از واقعیات وجودی و ارزشی
۱۴۹.....	۲-۴-۴. پذیرش امکان معرفت عقلی ثابت و غیر نسبی واقعیات وجودی و ارزشی
۱۵۰.....	۲-۴-۵. پذیرش تطابق کامل معرفت با واقعیت، به مثابه معیار و شرط صدق و صحت معرفت
۱۵۱.....	۲-۴-۶. مبنای گروهی و ارجاع نظریات به بدیهیات یقینی، و ارجاع بدیهیات به علم حضوری خطاناپذیر
۱۵۵.....	۲-۴-۷. جامع نگری در موضوعات
۱۵۵.....	۲-۴-۸. تأکید بر اعتبار نظام اسباب و مسببات
۱۵۶.....	۲-۴-۹. معرفی مراجع علمی معتبر و آگاه به واقعیات
۱۵۶.....	۲-۴-۱۰. معرفی مراجع اجرایی عالم و معصوم یا عادل
۱۵۷.....	طراحی دینی فرایند تعقل؛ حاصل رویکرد واقع گرایی دین در کارکردهای عقل

۱. تأثیرات دین بر کارکرد تحلیل و تعریف و کارکرد مفهوم‌سازی..... ۱۵۷
 - ۱-۱. ارائه تحلیل، تعریف و مفاهیم جدید..... ۱۵۸
 - ۱-۲. اصلاح تحلیل، تعریف و مفاهیم عقلی..... ۱۵۸
 - ۱-۳. تأیید برخی از تحلیل‌های عقل و مفاهیم عقلی و عرفی برآمده از آن. ۱۵۹
 - ۱-۴. ارائه ضوابط تحلیل، تعریف و مفهوم‌سازی از جانب دین ۱۶۰
۲. تأثیرات دین بر کارکرد قضیه‌سازی..... ۱۶۰
 - ۲-۱. تأیید و تنبیه نسبت به قضایای مورد ادراک عقل..... ۱۶۰
 - ۲-۲. تأسیس قضایای جدید و فراعقلی..... ۱۶۱
 - ۲-۳. تأیید و معرفی منابع معتبر و مناسب برای قضیه‌سازی از جانب دین..... ۱۶۲
 - ۲-۴. ارائه ضوابط قضیه‌سازی از جانب دین ۱۶۴
 - ۲-۴-۱. ضوابط دینی مربوط به قضایای عقلی و ذهنی یا ذهنیات..... ۱۶۶
 - الف) توجه به سلامت عقل..... ۱۶۶
 - ب) توجه به حدود توانمندی و ناتوانی عقل..... ۱۶۷
 - ج) توجه به لزوم بازگشت معارف نظری به بدیهی و حضوری..... ۱۶۸
 - ۲-۴-۲. ضوابط دینی مربوط به قلبیات یا قضایای برآمده از قلب..... ۱۶۹
 - الف) توجه به سلامت قلب..... ۱۷۰
 - ب) توجه به حدود توانمندی و ناتوانی قلب..... ۱۷۱
 - ج) دقت در تفسیر عقلی صحیح از قلبیات و تبدیل آن به گزاره..... ۱۷۱
 - د) پذیرش واقع‌گرایی در اخلاق و رفتار..... ۱۷۲
 - ه) پذیرش کمال و نقص روح انسان و قرب و بُعد الهی، به مثابه معیار حُسن و قبح ذاتی..... ۱۷۲
 - ۲-۴-۳. ضوابط دینی مربوط به محسوسات..... ۱۷۳
 - الف) توجه به سلامت حواس ظاهری..... ۱۷۳
 - ب) توجه به حدود توانمندی و ناتوانی حواس ظاهری..... ۱۷۴

- ج) دقت در تفسیر صحیح محسوسات ظاهری و تبدیل آن به گزاره ۱۷۴
- ۲-۴-۲. ضوابط دینی مربوط به نقلیات یا قضایای خبری..... ۱۷۷
- الف) توجه به صحت و اتقان سند و انتساب، در گزاره‌های منقول ۱۷۸
- ب) دقت در تفسیر صحیح قضایای خبری، با مراجعه به حکم قطعی
 شرع، عقل و علم..... ۱۷۹
- ج) توجه به حدود غایی منابع خبری..... ۱۸۱
- ۲-۵. تأکید دین بر مبنای گروهی..... ۱۸۱
۳. تأثیرات دین بر کارکرد استدلال..... ۱۸۲
- ۳-۱. تأیید مشروط قیاس‌های برهانی، خطابی و جدلی، و طرد قیاس‌های
 شعری و مغالطی..... ۱۸۳
- ۳-۱-۱. روش اول استدلال قیاسی مشروع: برهان و حکمت..... ۱۸۵
- ۳-۱-۲. روش دوم استدلال قیاسی مشروع: خطابه و موعظه نیکو..... ۱۸۷
- ۳-۱-۳. روش سوم استدلال قیاسی مشروع: جدال احسن..... ۱۸۹
- الف) جدال احسن در قرآن کریم..... ۱۹۱
- ب) جدال احسن در روایات..... ۱۹۱
- ۳-۲. تأیید صورت‌های منطقی و متعارف قیاس، شامل اقترانی و استثنایی ۱۹۴
- ۳-۲-۱. تأیید مشروط استقرا..... ۱۹۵
- ۳-۲-۲. تأیید مشروط تمثیل منطقی یا قیاس فقهی..... ۱۹۶
- بررسی و نقد دو نگاه افراطی و تفریطی در مسئله قیاس..... ۱۹۹
- ۳-۳. ارشاد به شیوه مبنای گروهی و مصادیق آن، بر اساس منطق فهم..... ۲۰۴
- ۳-۳-۱. بررسی و نقد رویکرد تفکیک در مسئله مبنای گروهی..... ۲۰۸
- ۳-۴. به‌کارگیری و ارائه عملی استدلال، در قرآن و روایات..... ۲۱۲
- ۳-۴-۱. استدلال‌های عقلی اثبات وجود خدا در قرآن کریم و روایات..... ۲۱۲
- الف) برهان حدوث..... ۲۱۲

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت اصیل‌ترین، جاودانه‌ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل‌پرستان چه توطئه‌ها و توفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ واقعی است مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل ازین رفتنی و نگونسار. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند، و در این میان، نقش و تأثیر ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او علیهم‌السلام برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه در برابر هجوم ظلمت‌پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته

سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و سخت‌دشوارتر است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حدیثی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی بازابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی، تلاش‌های دانشمندان این مرز و بوم آن گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته است و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^ع از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی^ع به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر

برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو مسئله نسبت علم و دین که با تلاش پژوهشگر ارجمند، حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی قاسمی فیروزآبادی نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده ارائه دلایل و شواهد سازگاری ذاتی میان دین و عقل و وجوه نیازمندی عقل به دین است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجج اسلام والمسلمین آقایان دکتر حسین مظفری و دکتر جواد گلی که با مطالعه و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *